Onko hajua? 19.12.2003 -15.2.2004
Suomen käsityön museo
Kauppakatu 25
40100 JYVÄSKYLÄ
puh. 014 – 624 945
www.craftmuseum.fi

Onko hajua?
Onko hajua? –näyttely haistelee kulttuurimme käsitystä hajusta sekä hajuaistista.
Monet hajut ovat niin arkipäiväisiä, ettemme niitä huomaa tai emme puhu niistä. Hetkellisenä haju on vaikea säilöä. Vaikka hajuaisti on paras muistiaisti, väsyy se nopeasti.

Vertaile neniä
Nenä on ulokkeemme, joka haistaa hajut. Jokaisella on erilainen ja jokaisen nenä haistaa omalla tavallaan. Näyttelyn neniä ovat olleet toteuttamassa: Taito-Keskus/Työtaito-hanke, Jyväskylän käsityökoulu, Laukaan kirkonkylän yläaste, Nisulanmäen koulu, Muuramen kuvataidekoulu, Jyväskylän näkövammaisten koulu, Haukkarannan koulu ja Nisulan päiväkoti ja keskustan alueen perhepäivähoidon lapset, vanhemmat sekä perhepäivähoitajat. Kaksimetrisen krokotiilin kuonon on tehnyt taiteilija Arja Jäppinen.

Kaiva nenää
Silmän hierominen näkökyvyn parantamiseksi on ihan suotavaa. Mutta nenän kaivamista pidetään kulttuurissamme hävettävänä, vaikka nenän pitäminen haistovalmiina on tärkeää. Tässä näyttelyssä saat kaivaa neniä – vieläpä toisten neniä – saat kaivaa hiekasta muinaisolioiden neniä.

Mitä haistatat?
Kulttuurissamme haistelemista ei pidetä sivistyneenä. Ja kun suutumme haistatamme toisilla erilaisia asioita. Miksi emme sano, että katsele kakkaa, kuuntele paskaa? Siksikö, että olemme hajuaistimme armoilla – emme voi vastustaa pahoja hajuja emmekä hyviä tuoksuja. *Mitä kuvien esittämiä hajuja haistattaisit keraamisilla nenillä?*

Haista puhdas
Nykypäivänä luontaisia hajuja poistetaan peittämällä ne toisilla hajuilla – tätä sanotaan deodoraatioksi. Enää ei puhdistusaineille riitä, että ne poistavat lian, vaan niistä pitää jäädä myös tuoksu, joka mielletään puhtaaksi ja raikkaaksi.

Haista sauna ja saunatonttu
Entisaikoina erilaisilla savutuksilla on parannettu tauteja ja hyvän tuoksuiset savut ovat kuuluneet monen uskontokunnan menoihin. Jos sauna, viina ja terva eivät auttaneet oli se kuolemaksi - kaikissa kolmessahan on vahva tuoksu. Suomalainen on peseytynyt puhtaaksi mustassa savusaunassa, jossa on asustellut myös saunatonttu.

Minkä värinen haju on?
Mille haisee merivesi, järvivesi, juomavesi, uimahallin vesi?
Kokeile Hajumakusakilla mikä väri voittaa?
Vastaväriset keltaiset banaanit vastaan violetit luumut vai
Vastaväriset punaiset mansikat vastaan vihreät viinirypäleet vai
Vastaväriset siniset mustikat vastaan oranssit porkkanat.
Tai keksi omat maut ja hajut.

Haista kukkanen
Muutama vuosisata sitten puutarhoissa kasvatettiin kukkia niiden tuoksun vuoksi eikä niiden näön vuoksi. Nyt tuoksuvia ruusuja ei kaupasta saa, mutta mummon kukkapenkin juhannusruusu tuoksuu edelleen. Kukkien tuoksut liitetään yleensä naisten tuoksuihin. Tarkoittaako hyvältä tuoksuminen myös hyvältä näyttämistä?

Haiseeko vaiko tuoksuuko luonto?
Huussiin tai huoltoaseman vessaan liittyy hajupelko - haiseeko siellä? Puuhuussissa istuessa voi samalla tarkkailla luontoa. Näin talven keskellä luontoa on tarkkailtava Mika J. Niemisen videolta. Huussin rei'issä on luonnontuoksuja – uskallatko haistaa?

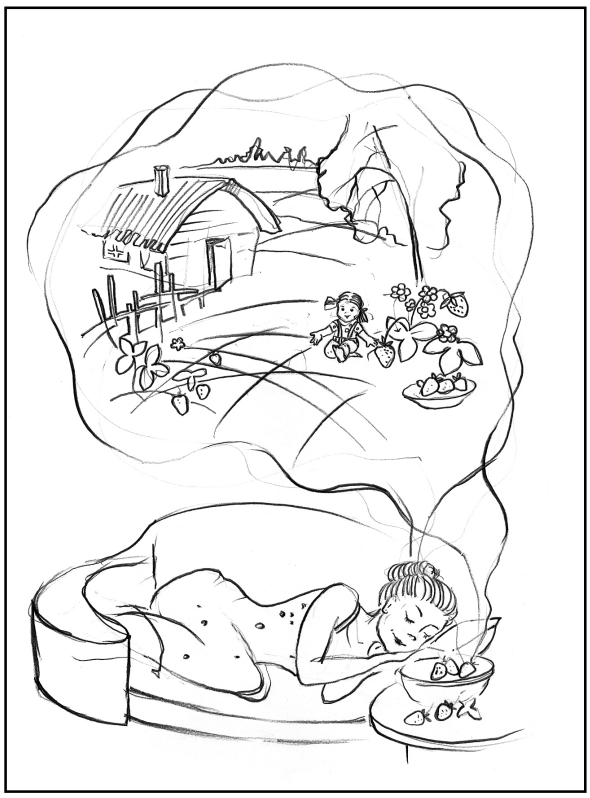

Hajuaistin tehtävä on varoittaa meitä vaarasta - erilaisista kemikaaleista. Jos hajuaisti ei toimi, emme haista pilaantunutta ruokaa, emmekä homeista huoneilmaa. Hajuaistimus syntyy kun hengitysilma kulkeutuu kuorikoiden kautta nenän yläosassa olevaan hajukeskukseen, josta hajukäämit lähettävät viestin aivoihin.

Pelaa hajupelejä
Tässä näyttelyssä on erilaisia pelejä, joissa tarvitaan hajuaistia. Hajusuora-pelissä täytyy tunnistaa nuuhkimalla kuvan esittämä haju. Kun kuusi oikeaa hajua on löydetty muodostuu korteista värisuora 1-6. Haju on makua –peli on lautapeli, jossa pitää käydä haistelemassa perusmakuja sekä hyvää että pahaa hajua. Onko hajua -pelissä pitää muistaa perinteisen muistipelin korttien paikkojen lisäksi hajujen paikat.

Sukella käsityön tuoksuihin
Tuoksutunnelin ulkoseinän graffitin on maalannut Jaakko Jäppinen. Tunneli on pimeä labyrintti, jonka katossa ja seinissä on erilaisia käsityön materiaaleja. Voit treenata hajuaistiasi haistelemalla ja tunnustelemalla materiaaleja ja valmiita tuotteita. Käsityöläisen verstaaseen kuuluu työstettävän materiaalin tuoksu. Tiedätkö kuka käyttää näitä materiaaleja?

Jätä hajumuistosi?
Hajuaistimuksilla on erittäin pitkä muisti. Mille kotisi tuoksuu? Miksi eri maista tulevat tavarat haisevat erilaiselle? Haistele esineitä! Tuleeko tuttuja hajahduksia siis nopeita ohimeneviä tuoksahduksia? Mitä hajua jäit kaipaamaan?

Piirrä hajumuistosi tai kirjoita se joko tietokoneelle tai käsin. Laita paperi narulle. Jos sinulla on esine, laita se pussiin tai purkkiin ja kirjoita siihen nimesi, ikäsi ja muistosi nimi.
Työpajassa voit keksiä ja tehdä erilaisia haistimia tai hajunpoistajia muiden näyttelyssä kävijöiden ihmeteltäväksi. Hajugalleriassa voit rakentaa näyttelyn itsellesi ja muille.

***

Näyttelyn visuaalisesta toteutuksesta on vastannut Keski-Suomen käsi- ja taideteollisuus ry:n ylläpitämä ja Keski-Suomen TE-Keskuksen rahoittama Työtaito-hanke: Heidi Kinnunen, Minna Kokki, Johanna Lindblad, Arja Liimatainen, Outi Nuutinen, Marika Närhi, Vesa Puskala ja Hannele Puttonen.

Näyttelyn ovat suunnitelleet Raija Manninen, Jaana Peltola ja Maire Valkonen.

Hajujen maailma, käsitöiden tuoksu
Jyväskylän yliopiston etnologian laitoksen historiallisen kulttuuriantropologian dosentti, FT, Jan Löfström

Tuoksujen väri, äänten haju

Miltä sininen tuoksuu? Miltä punainen kuulostaa? Entä miltä koivujen keväinen kohina maistuu? Mikä väri on kielon tuoksulla?

On olemassa erilaisia kulttuurisia tapoja erotella eri aisteja ja puhua niistä. Tämän päivän suomalaisessa ja yleisemminkin länsimaisessa arkiajattelussa pidetään itsestäänselvänä, että ihmisella on viisi aistia: haju-, maku-, tunto-, kuulo- ja näköaisti. Tälle jaottelulle on mahdollista osoittaa perustaa myös ihmisen elimistön rakenteessa ja toiminnassa, mutta biologia ei määrää, mitä ihmiset *ajattelevat* maailmasta ja myös esimerkiksi aistimisesta. Aistien ja aistihavaintojen maailma voidaan hahmottaa ja kokea muillakin tavoilla kuin sillä, johon nykyisessä länsimaisessa kulttuurissa on totuttu. Niinpä esimerkiksi eräissä kulttuureissa aisteja on katsottu olevan kolme tai neljä, joissain taas enemmän kuin viisi. Länsimaissakin eräät aistitutkijat ovat esittäneet, että olisi ehkä oikeampaa erotella aisteja nykyistä hienojakoisemmin ja erottaa esimerkiksi lämpötilaa aistiva ja kosketusta aistiva tuntoaisti. Arkiajattelumme ja arkikokemuksemme on kuitenkin toistaiseksi, ja varmasti lähitulevaisuudessakin, sitoutunut vahvasti siihen, että aisteja on viisi.

Eri aistien alueeseen kuuluville havainnoille on omanlaisensa sanasto. Kuuloaistimuksia kuvaillaan yleensä erilaisten sanojen ja käsitteiden avulla kuin makuaistimuksia, ja hajua erilaisilla sanoilla ja käsitteillä kuin ääntä. Niinpä yllä esitetyt kysymykset äänten mausta ja värien hajusta voivat tuntua omituisilta. Aistihavaintoja voidaan kuitenkin aivan hyvin kuvailla myös tuolla tavoin. On vain ravistauduttava irti tavanomaisista puhetavoista ja ajattelutottumuksista. Radio-ohjelmassa *Miltä nykymies tuoksuu?* (31.10.1999, YLE 1) eräs nuori nainen pohti: “Kyllä miehestä löytyy erituoksuisia paikkoja – esimerkiksi korvat, ne tuoksuu vähän semmoiselle...vihreälle.” Jotain samanlaista olisi saattanut sanoa venäläisen psykologin Alexander Lurian jo yli puoli vuosisataa sitten tutkima hämmästyttävä muistimestari, mies jonka ajatuksissa ja kokemuksissa maailma oli eri aistimusten rikas, vaihtuva kaleidoskooppi, ja jolle tuoksut saattoivat olla kirkkaita ja vaaleita, äänet viileitä. Hän valitti, että jos hän luki kirjaa syödessään, hänen oli vaikea ymmärtää lukemaansa, koska ruoan maku ja maun myötä hänen mieleensä tulevat asiat sekoittivat tekstin sanojen omat merkitykset. Myös kokonaisissa kulttuureissa aisteihin liittyvät puhe- ja ajattelutavat saattavat olla samalla tavoin moninaisia. Malissa asuvan dogon-kansan kulttuurissa hajut voidaan kuulla ja puheella on tuoksu; esimerkiksi miellyttävä puhe tuoksuu öljyltä. Kirjailija Wole Soyinkan kirjoittamassa näytelmässä *Jero’s Metamorphosis* eräs hahmo, nigerialaisen yoruba-kansan jäsen, puhuu musiikin soittamisesta ja kuuntelemisesta meidän mielestämme

makuaistille ominaisilla termeillä. Yoruba-kulttuurissa sävelillä on maku, joten ihminen voi soittaa maukkaasti.

Tapa ajatella ja puhua aisteista ja aistihavainnoista voi muuttua ajan kuluessa. Englannin kielessä on eräitä aivan tavallisia adjektiiveja, jotka ovat vuosisatojen aikana liukuneet tarkoittamaan eri alueen aistihavaintoja kuin ne alunperin tarkoittivat; mm. adjektiiveja *bitter* (katkera), *pungent* (pistävä) ja *acrid* (kitkerä) käytetään nyt kuvaamaan makua tai tuoksua, mutta aikaisemmin ne viittasivat tuntoaistilla aistittavaan ominaisuuteen, siihen että jokin tuntuu terävältä (vrt. verbi *to bite*, purra).
Haju- ja makuaistimuksia kuvaava sanasto on suomenkin kielessä osin yhteistä; hajun ja maun maailmat ikään kuin liukuvat osittain toistensa päälle. Makea, hapan, kitkerä ja tunkkainen voivat hyvin kuvata sekä tuoksua että makua. Haju- ja makuaisti ovat kyllä fysiologisestikin yhteydessä toisiinsa, sillä suuontelosta on suora yhteys nenäonteloon ja siellä limakalvolla oleviin hajuaistinsoluihin. Suussa pureskeltu ruoka antaa kielessä oleville makusilmuille ärsykkeitä, mutta ruoasta irtoaa samalla myös hajumolekyylejä, jotka kulkeutuvat nenäonteloon ja limakalvon hajuepiteelille. Sen hajuaistinsolut vievät sitten tiedon hajumolekyyleistä hajuhermoja pitkin eteenpäin aivoihin. Kielessä olevat makusilmut aistivat perusmaut, jotka ovat suolainen, makea, hapan ja karvas, mutta se on vain osa makuaistimusten kokonaisuutta. Itse asiassa suuri osa siitä, mitä pidämme makuna, on tuoksua, nenäontelossa aistittua ruoan aromia yhdistyneenä makusilmujen antamaan todistukseen. Tämä voi tuntua yllättävältä, mutta oikeastaan se on aivan tuttu ja arkinen asia: kun nenä on “tukossa” esimerkiksi nuhan tai allergian vuoksi, ruoka ei maistu; sillä ei tunnu olevan makua. Kyse on silloin siitä, että nenämme hajureseptorit eivät toimi, kuten niiden pitäisi, jolloin tärkeä osa ruoan aistinautintoa jää saavuttamatta.

Syödessä ja juodessa maku- ja hajuaisti luovat nautitusta ruoasta ja juomasta eräänlaisen yhteisvaikutelman, mutta lisäksi on hyvin tärkeää, miltä ruoka ja juoma näyttää. Eräässä parhaillaan käynnissä olevassa mainoskampanjassa leikitellään ajatuksella, miten hailean sammaleenvihreä makkara mahtaisi mennä kaupaksi. Luultavasti sen väri tosiaankaan ei olisi kovin onnistunut myyntivaltti. Sokkona tehtävä makutesti osoittaisi, että ulkonäöllä ja maulla ei ole välttämättä yhteyttä – jos silmät suljetaan, hyvälaatuinen vihreä makkara maistuu paremmalta kuin huonolaatuinen punerva makkara –, mutta arkikokemuksessa, kun ruoka nautitaan (ja halutaan nauttia) silmät auki, tuo yhteys on hyvinkin tiivis. Jos mahdollista, eri aistien antama todistus yritetään aterialla saada yhdensuuntaiseksi mm. miellyttävän värisellä kattauksella ja asettelemalla ruoka kauniisti lautaselle. Aisteja voi tällöin myös hiukan huijata mm. juuri väreillä: elintarvikkeiden aistinvaraista arviointia tutkittaessa on huomattu, että jos vadelmamehu värjätään keltaiseksi, harvat maistavat sitä vadelmana, koska se näyttää appelsiinimehulta. (*Helsingin Sanomat* 22.4.2001)

Mutta onko myös ruokaa, joka tuoksuu hyvältä mutta maistuu pahalta, tai päinvastoin tuoksuu pahalta mutta maistuu hyvältä?

Alkukantainen haju, sivistynyt hajuttomuus

Näyttely *Onko hajua?* on aika poikkeuksellinen asia sikäli, että täällä hajut ja tuoksut on asetettu aivan tietoisesti ihmisten huomion keskipisteeksi. Täällä kehotetaan puhumaan hajuista ja ajattelemaan niitä, ja täällä jopa yllytetään kävijöitä haistelemaan ympärillään olevaa maailmaa. Yleensähän arkielämässä asia on täysin päinvastoin: nuuhkimista ja nuuskimista ei pidetä hyvänä käytöksenä lainkaan. Asioita sopii katsella, kuunnella ja joskus ehkä jopa koskettaa, mutta ei missään tapauksessa haistella ja maistella. Pienet lapset ovat

kiinnostuneita kaikesta, myös hajuista ja tuoksuista, ja he vielä puhuvatkin niistä ("Täti haisee hyvältä!"), mutta vähitellen he oppivat vanhempiensa opastamina, että on epähienoa puhua hajuista, saati siitä että joku haisee.

Varsinkin viimeisten 200 vuoden aikana länsimaissa on yleensä ajateltu, että hajuaisti on muiden aistien joukossa melko halpa-arvoinen, alkukantainen ja merkityksetön. Kuulo- ja etenkin näköaistia on pidetty tärkeänä ja arvokkaana, mutta "järkevä" aikuinen ei ole ollut tai edes saanut olla kiinnostunut hajuista ja niiden haistelemisesta. Erityisesti 1800- ja 1900-luvun vaihteen ylemmyydentuntoiset, koko maailmaa hallinneet eurooppalaiset ja amerikkalaiset ajattelivat mielellään, että nenänvarainen elämä sopi kaukaisten maiden asukkaille, viidakkojen villeille ja itämaiden ihmisille, mutta ei valkoisille. Ja ehkä tästä ajattelutavasta on edelleenkin jotain jäljellä: "vieraiden" kansojen ja kulttuurien koetaan helposti haisevan selvästi erilaiselta ja voimakkaammalta kuin "me" tuoksumme.

Länsimaissakin on käytetty hajusteita kautta vuosisatojen, mutta 1700-luvulta lähtien niihin alettiin suhtautua epäröiden. Aikaisemmin hienostopiireissä oli saatettu käyttää erilaisia hajuvesiä, -voiteita ja -puutereita hyvin runsaasti ja säästelemättä, mutta sitten ihanteeksi tuli hillitty hajustaminen ja jopa, jos mahdollista, hajuttomuus. (Kannattaa muistaa, että sana deodorantti tulee latinan kielen sanoista, jotka merkitsevät tuoksun poistamista, hävittämistä: *de*-, ilman + *odor*, tuoksu.) Lääkärit ja virkamiehet alkoivat suunnitella viemäreitä, likakaivoja ja tuuletusikkunoita, jotta kiusallisina ja terveydelle vaarallisena pidetyt huurut olisi saatu häviämään kaupunkien ilmasta. Aluksi he olivat huolissaan mm. teattereissa, tanssiaisissa ja palatseissa vellovista hajumassoista, mutta vähitellen "hajuvaara" paikannettiin yhteiskunnan alemmille askelmille: etenkin köyhien ja huono-osaisten ihmisten asuinalueiden (ja itse ihmistenkin) katsottiin olevan vakava hajuvaara, jota sitten lääkärit, opettajat ja kansanvalistajat seuraavina vuosikymmeninä yrittivät ratkaista saippualla ja lysolilla.

Tuota 1700-luvulla alkanutta muutosta voi kuvata sanomalla, että alettiin olla aiempaa enemmän huolestuneita omasta ja muiden ihmisten tuoksusta. Miksi? Ainakin yksi syy ja selitys lienee se, että se oli tapa kertoa jotain omasta yhteiskunnallisesta asemasta ja omasta luonteesta. Ylhäisten ajateltiin käyttävän liikaa hajusteita, alhaisten ajateltiin taas haisevan saastalta, joten ne, jotka olivat keskiluokkaa ja vieroksuivat sekä ylhäisten että alaluokan maailmaa, halusivat ilmaista omaa asemaansa sillä, että he eivät tuoksu, eivät ainakaan paljon. Ja kun tuo keskiluokka vähitellen alkoi saada enemmän vaikutusvaltaa ja merkitystä yhteiskunnassa, sen elämäntapa ja ihanteet – kuten hajuttomuus – alkoivat levitä laajemmalle, sillä kukapa ei haluaisi haista kuuluvansa menestyjiin. Toisaalta ne, jotka maaseudulla ja kaupungeissa pitivät kiinni omasta elämäntavastaan, saattoivat niin ikään tuoksujen avulla viestittää, että hajuton ja mauton "moderni" elämä ei kiinnostanut heitä. Kun Käkriäisten torppariperheen Saara Joel Lehtosen *Putkinotkossa* valmistautuu kaupunkimatkalle ja sipaisee itseensä hajuvettä, Rosina-äiti huomaa kuin automaattisesti ilmassa olevan jotain epämiellyttävää ja kysyy: "Mikäs se tässä niin haisee." Herrasväen sopi haista hajuvesille, mutta rehellinen köyhä pysyköön omissa tuoksuissaan!

Olemmeko hajulukutaidottomia?

Hajuttomuuden ihanne on ajan myötä vaikuttanut niin, että länsimaissa ihmisten arkinen elinympäristö on todennäköisesti hajuttomampi, kuin se oli aiempina vuosisatoina. Toki kodissa ja sen ulkopuolella on edelleenkin monenlaisia tuoksuja, mutta tämä arkielämän hajusinfonia ei luultavasti ole niin rikas tai ainakaan niin voimakas ja nenäänkäyvä, kuin kaksi tai kolme vuosisataa sitten. Hajujen historiaa tutkinut ranskalainen Alain Corbin on arvellut, että kyseessä

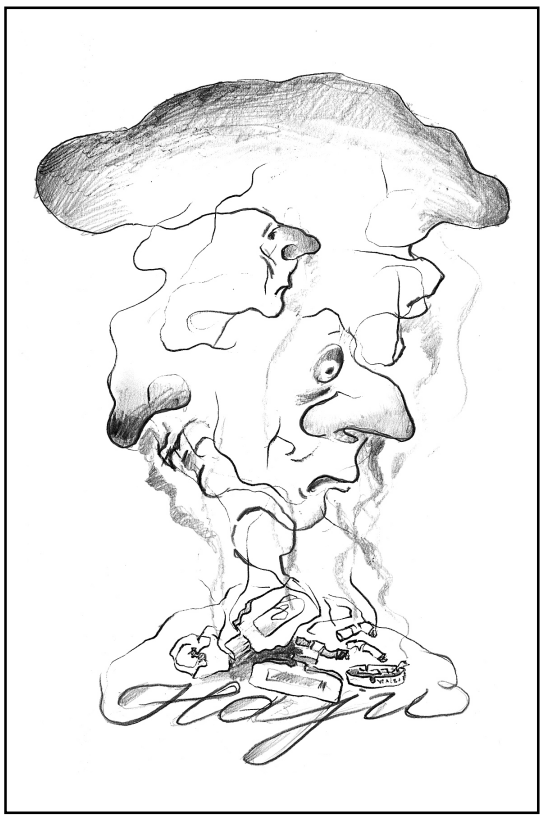

on oikeastaan suurempikin muutos, kuin vain hajuympäristön köyhtyminen: länsimaalaiset ihmiset eivät enää ylipäänsä osaa kuvitella, mitä tuoksut ja hajut voisivat kertoa ja miten niillä voitaisiin ilmaista erilaisia asioita. Ihmisistä on tullut hajulukutaidottomia. Vai onko?

Jos ajatellaan koko ihmislajin kehitystä, kyky havaita tuoksuja on varmasti heikentynyt jonkin verran kymmenien ja satojen tuhansien tai ainakin miljoonien vuosien kuluessa. Alkuihmisille hajuaisti oli tärkeä siksi, että sen avulla he saattoivat paremmin selviytyä ympäristön vaaroista ja löytää syötäväksi kelpaavaa ravintoa, mutta tutkijat arvelevat, että hajuaistin merkitys alkoi vähentyä siinä vaiheessa, kun ihmissukuiset lajit alkoivat liikkua pystyasennossa ja kun elinympäristöksi tuli entistä useammin matalakasvuinen maasto, ei tiheäkasvuinen metsä. Näkö- ja kuuloaisti ovat tehokkaampia kuin hajuaisti, kun on tehtävä tarkasti ja nopeasti havaintoja kaukana olevista asioista, joten ne olivat uudessa elinympäristössä tehokkaampia tiedonhankinnan välineitä. Jos jotain kykyä ei harjoiteta, se vähitellen rappeutuu, ja näin lienee sitten hiukan käynyt myös ihmislajin hajuaistille.

Alain Corbinin arvelemassa hajulukutaidottomuudessa ei kuitenkaan ole kyse niinkään siitä, että hajuaisti on biologisesti rapistunut, vaan siitä että hajuaistia on länsimaisessa modernissa kulttuurissa syrjitty (mikä voi toki ajan mittaan edistää tuossa kulttuurissa elävien ihmisten hajuaistin biologistakin rappeutumista). On monia kulttuureja, joissa hajuaistia ja tuoksumaailmaa on arvostettu enemmän kuin länsimaissa ja joissa hajuilla on tärkeämpi tehtävä ihmisten välisessä kanssakäymisessä. Se näkyy usein esimerkiksi näiden kulttuurien käyttämässä kielessä siten, että hajujen kuvaamiseen ja haistamiseen liittyvä sanasto on suhteellisen rikasta ja monipuolista. Jos nimittäin jokin asia koetaan tärkeäksi, siitä puhumista varten kehittyy myös paljon sanoja. Toisaalta runsas tarjolla oleva sanasto tekee puolestaan mahdolliseksi ajatella ja käsitellä rikkaasti tuon sanaston kuvaamia asioita ja ilmiöitä. Perun inkojen quechua-kielessä on mm. seuraavat verbit, joita ei voida suomeksi kääntää yhdellä sanalla.; ne osoittavat omalla tavallaan, miten suuri yhteiskunnallinen merkitys tuoksuilla oli inkoille:

mukacuni = tuntea–hyvä–tuoksu
mutquini = haistaa–jotain
aznachicun = antaa–haistella–itseään
mutqquichini = saada–joku–haistamaan–jotain
aznacuni = tuntea–epämiellyttävä–tuoksu
mutqquichacuni = haistaa–jotain–yhdessä

Elinympäristöllä voi olla merkitystä sille, kuinka paljon eri aisteja arvostetaan ja kuinka paljon niille on käyttöä. Joissain viidakkoalueiden kulttuureissa on rikas tuoksuihin ja haistamiseen liittyvä sanasto. Sen voi ainakin osaksi selittää siten, että kun kasvusto on tiheää ja korkeaa, niin kuin se viidakossa on, sen keskellä olevan ihmisen katse ei ulotu kovin kauas, mutta

tuoksut ja hajut leviävät näköesteidenkin taakse ja kertovat ihmiselle ympäristöstä tärkeitä asioita – jos hän vain osaa tulkita niitä. Tuoksuilla on tärkeä rooli näiden kulttuurien arkielämässä. Ne välittävät merkittävänä pidettyä tietoa siitä, mitä on ympärillä: minkälaisia eläimiä, kasveja, ihmisiä, henkiä ja jumalia. Hajut muodostavat siten myös kartan: ihminen voi suunnata kulkunsa tuoksujen mukaan: meren tuoksu ja metsikön tuoksu, tiettyjen eläinten reitilleen jättämä tuoksu, tiettyjen kukkien tuoksu – kaikki ne kertovat kulkijalle, missä hän on ja mihin suuntaan hänen pitää jatkaa matkaa. Modernin länsimaisen kaupunkikulttuurin kasvateille nenän avulla suunnistaminen olisi todennäköisesti aika vaativa tehtävä. Kukin voi itse kuvitella, osaisiko kulkea koulusta tai työpaikalta kotiin vaikkapa pelkästään nenän ja hajuaistin ohjaamana, silmät ja korvat suljettuina. Entä voisiko ajan päätellä vain tuoksujen avulla? Kasvien kukinta voisi ehkä kertoa tarkalle haistelijalle kuukauden – milloin kukkivat omenapuut, jasmiinit, tuomi ja muut vahvasti tuoksuvat kasvit –, mutta päivän ja kellonajan päätteleminen hajun avulla on paljon hankalampaa, ei ehkä kuitenkaan täysin mahdotonta. Missä tilanteissa se voisi onnistua?

Modernissa länsimaisessa kulttuurissa hajuja ja tuoksuja sen sijaan ei siis ole arvostettu läheskään niin paljon, vaan se on ollut ennen kaikkea näkö- ja kuuloaistia korostava eli visuaalinen ja auditiivinen kulttuuri. Tämäkin hajua käsittelevä tapahtuma on *näyttely* – siis paikka jossa *nähdään* ja *näytetään* asioita – sen sijaan että se olisi vaikkapa haistula, nuuskula tai tuoksumo. On toki totta, että moderni elinympäristö ja elinkeinot eivät ole nekään palkinneet hajuaistin herkkyyttä – moderni kaupunkiympäristö ilmassa olevine mikrohiukkasineen on ennemminkin hankaloittanut hajuaistin harjoittamista. Mutta toki länsimainen nykyihminenkin yhä pystyy halutessaan herkempään nenällä työskentelyyn kuin ehkä uskoisikaan. Elintarvikkeiden aistinvaraisen laatututkimuksen professori Heli Tuorila rohkaisee: “Muutamalla harjoittelukerralla oppii tunnistamaan kymmeniä hajuja ...” (*Helsingin Sanomat* 28.6.2001). Hajuaistinsa harjoittamisen voi aloittaa vaikkapa tässä museonäyttelyssä: sulje silmäsi, ennen kuin astut uuteen huoneeseen, ja nuuhki: mitä voit sanoa vain nenäsi avulla siitä, mitä huoneessa on ja mitä siellä tapahtuu?

Vaikka hajuilla ja tuoksuilla ei ehkä useinkaan koeta olevan suurta merkitystä tavallisen arkipäivän puitteissa, ne ovat kuitenkin kaikessa huomaamattomuudessaan olennainen osa elämää. Joskus ihminen voi menettää hajuaistinsa kokonaan tai osittain, tilapäisesti tai pysyvästi, esimerkiksi onnettomuuden tai sairauden vuoksi. Tällaiset anosmiasta eli hajusokeudesta – jälleen *näköaistiin* viittava sana! – kärsivät ovat joutuneet toteamaan, että maailma on kovin lattea, jos ei kykene aistimaan ympärillä olevaa hajumaisemaa.

Vaikuttaa siltä, että tuoksuja ja hajuja on 10–15 viime vuoden aikana alettu käyttää taas enemmän. Hajuvesiä ja tuoksukosmetiikkaa tuotetaan runsaasti ja nykyään paljon myös miehille. Kodeissa esiintyy hajusteita pesu- ja puhdistusaineissa, erilaisissa hajuste- ja raikastepusseissa, tuoksukynttilöissä ja niin edelleen. Joskus niillä ehkä halutaan luoda ennen kaikkea itselle miellyttävä ympäristö ja hyvän olon tunne, joskus niillä halutaan viestiä ennemminkin muille jotain itsestä – varsinkin hajuvesillä, joiden nimetkin ovat viestejä: *Obsession*, *Le Male*, *Drakkar Noir*, *Laguna*... Osoittaako tämä, että hajuaistin arvotus on kohonnut? Ehkä tavallaan. Mutta vaikuttaa myös aika selvältä, että kysymys on kaupallisuudesta: hajua ei enää hyljeksitä, sille on luotu markkinat. Todellakin: haju, joka on aina ollut jotakin hetkellistä, haihtuvaa ja häviävää, on nykyään tehty tavaraksi enemmän kuin ehkä koskaan aikaisemmin.

Tuoksuvat muistot ja niiden kuvailemisen vaikeus

Millaisia tuoksuja ja hajuja muistat lapsuudestasi? Entä kouluajalta? Tai ensimmäisestä omasta kodistasi? Nuuhki tässä näyttelyssä olevia esineitä ja tiloja: mitä niistä tulee mieleesi välittömästi? Tuoksuilla on usein tärkeä osa menneisyyttä koskevissa muistoissa. Eräs tunnetuimpia esimerkkejä tästä lienee romaani *Mennyttä aikaa etsimässä*, jossa kirjailija Marcel Proust kuvaa, miten teehen kastetun leivoksen maku eräänä päivänä herätti hänet muistelemaan lapsuuskotiaan, Combrayn kaupunkia, ja sen maisemia ja ihmisiä:

> *"Ja kun olin tunnistanut tätini tarjoaman lehmuksenkukkateehen kastetun 'madeleinen' maun (vaikka en tiennyt vielä silloin miksi tuo muisto teki minut niin onnelliseksi; sen keksin vasta paljon myöhemmin) [...] Vivonnen lumpeet ja kaupunkilaiset ja heidän pienet asumuksensa ja kirkko ja koko Combray ja sen ympäristö, kaikki mikä nyt muotoutuu ja kiinteytyy, kaupunki ja puutarhat, nousi minun teekupistani."*

Marcel Proustin lapsuudenmuistot ovat ikään kuin kiinnittyneet tiettyyn tuoksuun. Sille voidaan olettaa olevan jonkinlaista neuropsykologistakin perustaa: tuoksuja käsittelevä keskushermostomme osa, hajuaivokuori (olfaktorinen alue) on nimittäin välittömässä yhteydessä aivojen limbiseen järjestelmään, jolla on tärkeä rooli tunteiden sekä muistin säätelemisessä. Ranskalainen filosofi Gaston Bachelard on siten tavoittanut ehkä jotain hyvin oikeaa, kun hän on runollisesti luonnehtinut tuoksuja "muistin makuuhuoneessa palavaksi yölampuksi". Proust itsekin kirjoitti tästä tuoksun ja muistojen voimallisesta ja sitkeästä yhteenkietoutumisesta:

> *"Mutta kun menneistä ajoista ei enää ole jäljellä mitään ihmisten kuoltua, esineitten tuhouduttua, elävät pitkään yksin haju ja maku, muita hauraammat mutta elinvoimaisemmat, aineettomammat, sitkeämmät, uskollisemmat, ja ne elävät kuin sielut, muistavat, odottavat, toivovat kaiken muun raunioilla, kannattavat murtumatta, melkein olemattomana hiukkasena muiston valtavaa rakennelmaa."*

Helsingissä kerättiin 1980- ja 1990-luvulla kyselyiden avulla muistitietoa siitä, millaista elämä pääkaupungissa oli ennen vanhaan ollut. Vastauksista julkaistiin aikanaan kaksi valikoimaa, kirjat *Hemma bäst* (1990) ja *Elämää kaupungissa* (1998). Noissa vanhojen helsinkiläisten muisteluissa oli myös mainintoja lapsuuden tuoksuista ja hajuista. Tässä eräitä tuoksuvia muistoja vuosikymmenten takaa:

> Kankaat joilla huonekalut kotona peitettiin aina kesänviettoon lähdettäessä. Eräs kauppa joka tuoksui pinttyneeltä valopetrolilta ja silliltä. Uimalaitoksen tervatut lankut. Suklaa- ja hedelmälähetykset isoäidin jäätelökioskiin. "Suloinen tuoksu" makeistehtaasta kadun vastapuolelta. Kuistin alta levinnyt kostean polttopuun ja tuoreen koivupuun tuoksu. Vaahtera, joka parvekkeen vieressä tuoksui keväisin hunajalta. Pahanhajuinen Töölönlahti. Käymäläsäiliötä tyhjennettäessä levinnyt löyhkä. Hienojen ruokien tuoksu isoäidin sukupäivällisillä. Isoisän kotona ollut sohva, jonka taakse voi piilosilla kätkeytyä ja hengittää raskasta pölyn tuoksua.
> Colombian kahvikaupan vastajauhettu kahvi. Aina jouluksi kauppoihin tulleiden mandariinien tuoksu. Wickholmin siirtomaatavarapuoti, "turvallisten tuoksujen sekä ystävällisen palvelun maailma". Tädin rohdoskaupan puuterit ja parfyymit. Apteekin lääkkeet ja yrtit. Ilma joka haisi palamisjätteille ja aseman höyrynoelle. Höyryvetureiden savu. Linja–autoasemalla olleen yleisen käymälän lautaseinän alitse valuva "löyhkäävä

noro”. Kloorin haju Yrjönkadun kylpylässä. Tallin ja hevosen haju Ruskeasuolla. Oopperan pukuhuoneiden tunkkainen ihomaalin ja puuterin kyllästämä ilma. Puhdas pyykki mankelihuoneessa. Lattioille levitetty tuoksuva vaha. Pölynimuriin kiinnitettävä havumetsältä tuoksuva hajustepussi. Primuskeitin. Kotitalon pannuhuoneen ja talonmiehen työvaatteiden tunkkaisen pistävä haju. Joulukuusen tuoksu. Isän jouluna tupruttelema sikari.

Omasta kokemuksesta tiedämme, millaisia monet yllä sanotuista hajuista ovat (kahvi, joulukuusi, kloori jne.), mutta olisi oikeastaan vaikea kuvata niitä sellaiselle henkilölle, joka ei ole koskaan tuntenut kahvin, joulukuusen, kloorin ynnä muiden aineiden hajua. Yritäpä itse kuvailla lapsuuskotisi, mummolan tai entisen koulusi tuoksumaisemaa, tai vaikkapa tässä näyttelyssä kohtaamiasi tuoksuja. Hajuaistimuksille tuntuu usein olevan vaikea löytää kuvaavia sanoja. Hajuaistia onkin sanottu “mykäksi aistiksi”. Vaikeus ei kuitenkaan ole niinkään hajuissa itsessään, vaan siinä, että – kuten edellä on jo nähty – moderni länsimainen ihminen ei ole harjaantunut puhumaan hajuaistimuksista eikä edes erittelemään niitä kovin paljon. Perusmakujen tapaan puhutaan perustuoksuista, jotka ovat kukkamainen, eteerinen, myskinen, pihkainen, karvas ja mädäntynyt. Ne ovatkin hyvä perusrunko, kun halutaan kuvailla tuoksuja, mutta niiden avulla ei tietenkään vielä päästä kovin syvälle hajun maailmaan. Viinien hienovaraisia makuvivahteita kuvataan hyvin rikkaasti lehtien viinipalstoilla ja ruokasivuilla, eikä ole mitään esteitä, ettei myös tuoksuista voitaisi puhua yhtä lailla herkästi ja värikkäästi. Se vaatii ennakkoluulotonta ajattelua ja luovaa kielenkäyttöä – ja tietysti suurta kiinnostusta tuoksuihin. Seuraavassa rohkaiseva esimerkki tuoksujen kuvailemisesta kiinnostuneille.

Patrick Süskind on romaanissaan *Parfyymi: erään murhaajan tarina* kuvannut tuoksuille epätavallisen voimakkaasti herkistynyttä miestä, jonka haaveena on luoda vastustamaton hajuste, haave jonka hän lopulta saakin toteutettua, tuhoisin seurauksin. Eräänä päivänä hän havaitsee Pariisin kaduilla kävellessään ainutlaatuisen ja puoleensavetävän tuoksun, jota hän erittelee mielessään:

> *“Tässä tuoksussa oli raikkautta; mutta ei limettien tai pomeranssien raikkautta, ei mirhamin tai kanelinlehden tai piparmintun tai koivun tai kamferin tai männynneulasten raikkautta, ei toukokuun sateen tai pakkastuulen tai lähdeveden raikkautta..., ja samalla siinä oli lämpöä; mutta ei siten kuin bergamotissa, sypressissä tai myskissä, ei siten kuin jasmiinissa tai narsississa, ei siten kun ruusupuussa tai vaikka iiriksessä... Tämä tuoksu oli sekoitus molempia, nopeasti haihtuvaa ja raskasta, tai ei sittenkään sekoitus vaan kokonaisuus, toisaalta hento ja heikko, toisaalta taas vahva ja kantava, kuin kaistale ohutta läikehtivää silkkiä... tai ei sittenkään silkkiä vaan kuin hunajanmakeata maitoa, jossa keksi sulaa – missä nyt ei millään muotoa ollut mitään järkeä: maitoa ja silkkiä!”*

Käsityön tuoksu

Käsitöihin ja niiden tekemiseen liittyy joskus erottamattomasti omanlaisiansa tuoksuja: villa ja villalanka, pellavaöljymaali, uunissa paistuvat pullat, steariinista ja parafiinista valetut kynttilät, muoviliima, joulupaketin päälle painettu sinettilakka... Näitä muistoja oli myös edellä mainituissa vanhojen helsinkiläisten kertomuksissa: lipeässä kiehuvat pyykit; keittiön tuoksu kun siellä silitettiin ja mankeloitiin vaatteita; kotitalon alakerran leipomon tuoreen leivän tuoksu, suutarin nahantuoksu. Eräs nainen oli asunut lapsena Ateneumin taidemuseon rakennuksessa, ja hän muisteli, että heidän asuntonsa vieressä olleesta metallitöiden luokasta tuli “ihmeellisen ihania puhalluslampun, savun ja pölyn tuoksuja”, ja jännittäviä tuoksuja levisi myös siitä huoneesta, jossa savitöitä poltettiin keramiikaksi.

Tuoksut ja hajut takertuvat helposti vaatteisiin, hiuksiin ja ihoon, niin että vielä kauan aikaa myöhemmin ne paljastavat, missä henkilö on ollut tai mitä hän on tehnyt. Eräät käsityönharjoittajat onkin joskus voitu tunnistaa ammatiltaan jo heidän vaatteidensa ja ihonsa tuoksusta, joka on iskostunut työssä käytetyistä aineista ja työvälineistä. Siten esimerkiksi suutari on tuoksunut nahalta, kenkärasvalta ja pikilangalta, nahkuri nahalta ja parkitsemisaineilta, leipuri leivältä ja mausteilta, ja apteekkari spriiltä ja lääkeaineilta. Ranskalainen 1800-luvulla elänyt lääkäri Auguste Galopin arveli, että tämä ammatista kehoon iskostuva haju vaikutti olennaisesti elämänkumppanin valintaan: samalla alalla työskentelevät henkilöt päätyivät luontevimmin avioliittoon – nenänsä ohjaamina.

Myös joissakin uudemmissa käsityöammateissa tuoksut saattavat tarttua: mekaanikko tuoksuu – ainakin joskus – bensiinille, puhdistusaineille ja autonrenkaille. Käsiin jää oman työn ja ammatin merkki. Jääkö sinunkin käsiisi tästä näyttelystä jonkin käsityön hajumerkki?
Käsityöammattien ja kotiteollisuuden harjoittamiseen liittyvät tuoksut eivät toki kaikki ole olleet yhtä lailla miellyttävältä tuntuvia tuoksuja. Nenä tunnetusti tottuu ympäristön hajumaisemaan varsin pian, mutta siitä huolimatta käsityöverstaiden ja tehdaslaitosten sijoituspaikasta on joskus käyty Suomenkin kaupungeissa kiivaita kiistoja, milloin on pelätty niiden levittävän pahaa hajua ympäristöönsä. Teurastamot ja nahanparkitsemot eivät ole olleet suosittuja naapureita, eikä itse asiassa niinkään herkulliselta kuulostava laitos kuin sokeritehdas; sokerin poltossa näet levisi savua. Leipomot, karamellitehtaat ja kahvinpaahtimot lienevät olleet pidetympiä käsityötuoksun levittäjiä.

Tuoksu voi joskus antaa käsityöläiselle tärkeää tietoa siitä, miten hänen työnsä edistyy ja onko jokin materiaali sopivaa ja oikeaa hänen tarkoituksiinsa. Ehkä tutuin esimerkki on ruoanlaitto: leipuri saattaa tietää jo tuoksusta, milloin leipä on paistunut valmiiksi, ja kokki osaa joskus jo tuoksusta arvioida, milloin joulukinkku alkaa olla kypsä ja kuinka paljon säilykekurkkujen liemeen voisi vielä lisätä etikkaa. Juuri nenä myös usein kertoo herkimmin, milloin leipomus on menossa piloille. Tosin keittokirjat eivät koskaan anna ohjetta: paista kunnes tuoksuu kypsältä. Sen sijaan ne kehottavat arvioimaan paistoksen väriä,

tunnustelemaan sen kiinteyttä ja maistamaan sen makua. Ruoan raaka-aineidenkin laatua voidaan arvioida ja usein huomaamatta arvioidaankin juuri hajuaistin avulla: onko maito hapantunutta, onko sima käynyt liikaa, onko omenassa jo mädäntyneen hajua tai voissa eltaantuneen tuoksua?

Tällainen hajuaistin varassa tapahtuva toiminta ja laadun arviointi ei ole vain ruoanlaiton alaan kuuluva asia. Myös maalari saattaa tuoksusta päätellä, miten paljon maalissa oleva lakkabensiini on ennättänyt haihtua ja miten maalin kuivuminen edistyy. Aistinvaraisia arvioita koskeva tieto on niin sanottua hiljaista tietoa: omaa työtä koskevaa tietoa, joka pohjautuu pitkään kokemukseen ja jota on vaikea pukea sanoiksi. Miten voisi selittää, miltä kypsän ranskanleivän pitää tuoksua? Korkealaatuisen voin tuoksua voidaan kyllä kuvata sanomalla, että se on raikas, lievästi hapan diasetyyli, mutta auttaako tämä vielä kovin pitkälle? Leipurin ja vointekijän työhön liittyvää hiljaista tietoa tuoksusta ja niiden viestistä on parasta hankkia harjoittamalla itse leipomista ja vointekoa, seuraamalla alan taitajia ja puhumalla näiden kanssa – ja haistelemalla aktiivisesti!

Valmiin esineen ja käsityötuotteen tuoksu saattaa kertoa paljon esineen iästä, kunnosta ja valmistusmateriaalista. Ohjelmassa *Kirjojen tuoksu* (17.10.2000, YLE 1) toimittaja Pirkka Mikkola keskusteli erään kirjakauppiaan ja bibliofiilin kanssa mm. siitä, mitkä tekijät vaikuttavat kirjan tuoksuihin. Näitä mahdollisia tekijöitä on itse asiassa paljon: kirjan kansimateriaali, paperin laatu, painomuste, kirjanselän liima ja – hyvin tärkeänä tekijänä – kirjan säilytysolosuhteet. Jo pelkkä tuoksu voi siis antaa viitteitä kirjan iästä, alkuperästä, valmistusprosessista, ja myös kirjan hinnasta!

Joskus esineen tuoksu saattaa olla aivan oleellinen osa esinettä ja sitä, mitä se merkitsee ihmisille. Saattaa olla, että jo esineen tekijä on halunnut antaa sille tietyn tuoksun. Se on helppo ymmärtää esimerkiksi saippuan tapauksessa: saippuan ostajalle saippuan tuoksu on tärkeä, koska saippuaa käytetään osin juuri siksi, että se jättää iholle hyvän tuoksun, ja lisäksi tietynlainen tuoksu tuntuu takaavan, että saippua on tehokasta. Mäntysuovan suuri suosio pesuaineena ei luultavasti johdu vain tai edes ensisijaisesti sen kemiallisesta pesutehosta, vaan paljolti siitä, että se tuoksuu siltä, miltä puhtaan pitäisi tuoksua niiden mielestä, jotka mäntysuopaa haluavat ostaa: puhdas maailma tuoksuu mereltä, tuulelta ja mäntymetsiköltä. Mutta tuoksu voi olla tärkeä yksityiskohta monissa muissakin asioissa kuin saippuoissa ja hajusteissa. Miksi voiveitsiä halutaan veistää niin usein katajasta? Ei ehkä pelkästään siksi, että katajainen esine kestää kosteutta, vaan myös siksi, että se tuoksuu tietyllä tavalla puhtaalta, havumetsäiseltä. Ja eikö monelle kokillekin ole myös tärkeää, että ruoasta (tai ruoanlaitosta) leviää ympäristöön tietynlainen tuoksu? Tekijä ei aina mieti vain sitä, miltä valmis käsityötaidon tulos näyttää tai tuntuu, vaan myös miltä se tuoksuu.

Monissa arkisissa esineissä tuoksu voi olla esineen ostajalle ja käyttäjälle merkittävä asia, vaikka sitä ei niin ehkä tietoisesti mielletä. Uusi huonekalu levittää tuoreen puun, lastulevyn ja maalin tuoksua, joka voi vielä vuosienkin päästä olla rakas muisto siitä, millainen ensimmäinen ihkaoma koti oli ja miten ihanalta elämä silloin tuntuikaan. Osa uusien kenkien viehätystä lienee myös usein niiden tuoksu, onpa se nahkaa, kumiseosta tai Goretexia. Villavaatteiden ja lakanoiden toivotaan tuoksuvan puhtautta, kodikkuutta ja lämpöä. Mutta moottoripyöräilijän nahkatakki – sen täytyy mielellään tuoksua paitsi tietenkin nahalta myös bensiiniltä, öljyltä ja tupakalta, ehkä hiukan hieltäkin, muuten se ei ole aito ja uskottava lajinsa edustaja, “oikea nahkarotsi”.

Museoissa on suunnattomat määrät esineitä – mutta ne ovat yleensä hajuttomia esineitä.

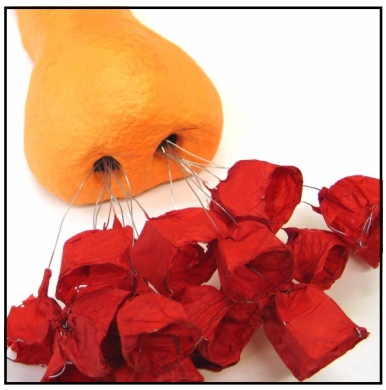

Usein ne on suorastaan eristetty lasikaappiin museokävijän nenän ulottumattomiin. Sillä ei välttämättä ole aina merkitystä esineen ymmärtämisen kannalta, mutta joskus kävijältä saattaa kuitenkin jäädä sen vuoksi tavoittamatta näistä esineestä jotain, mikä oli aikanaan sen tekijälle, omistajalle ja käyttäjälle kenties hyvin merkityksellistä: sen tuoksu ja haju. Esineet ovat silloin tavallaan vajaita. Antropologi Constance Classen on huomauttanut, että esimerkiksi Amazonasin alueella Kolumbiassa olevasta desana-kulttuurista peräisin oleva kori saattaa kansatieteellisen museon lasikaapissa olla kiinnostava vain muotonsa ja käyttötarkoituksensa kannalta, mutta sen tekijälle ja omistajalle se on saattanut olla (ja on todennäköisesti ollutkin) tärkeä varsinkin siltä kannalta, miltä se tuoksuu ja miltä sen pinta tuntuu sormissa. Näitä ominaisuuksia museovieras ei useinkaan pääse aistimaan lainkaan. Leikitelläänpä ajatuksella, miten desanat puolestaan lähestyisivät suomalaista arkiesineistöä, jos sitä olisi näytteillä heidän saatavillaan. Siinä, missä esineistö saattaisi olla suomalaisessa museossa ryhmiteltynä vaikkapa käyttötarkoituksen, aikakauden tai materiaalin mukaan, desanain valmistamassa näyttelyssä se voisi olla ryhmitelty hajun, pinnan karheuden ja sileyden, tai esineen viileyden ja lämpimyyden mukaan. Ja se olisi aivan hyvää näyttelyn pystyttämisen logiikkaa sekin.

***

Tuoksut ja hajuaisti ovat olleet tässä artikkelissa pääosassa ja huomion keskipistenä. On selvää, että maailman ja ihmiselämän eräs suuri rikkaus on moniaistisuus ja -aistillisuus: voimme olla kosketuksissa maailmaan kahden, kolmen, neljän tai viiden, tai ehkä vielä useamman, aistin kautta. Eräät niistä – kuulo ja erityisesti näkö – ovat kuitenkin saaneet kovin hallitsevan aseman kulttuurissa, ainakin isossa osassa maapalloa. Siksi on hyvä, että huomiokyvyn ja älyllisen pohdinnan ja leikittelyn valokeila suunnataan välillä myös muihin, “vähemmän tärkeisiin” aisteihin, jotta niidenkin mahdollisuudet jokapäiväisen inhimillisen elämän rikastuttajana ja uusien kokemusmaailmojen avaajana huomattaisiin ja niiden merkitys tunnustettaisiin. Olisi tärkeää osata haistaa, miltä elämä kaikkinensa maistuu!

Kirjallisuutta:

Constance Classen, David Howes & Anthony Synnott, *Aroma: The cultural history of smell.* Lontoo: Routledge. 1994.

Jan Löfström, Lapsuuden hajut, vanhempien tuoksut. Teoksessa Bo Lönnqvist (toim.), *Arjen säikeet – aikakuvia arkielämään, sivilisaatioon ja kansankulttuuriin*. Jyväskylä: Atena. 2000.

Jan Löfström, Aromeja aistien historiallisesta antropologiasta. Tutkimuskohteena hajut ja tuoksut. *Historiallinen Aikakauskirja*, 1/2000.

Hannu Salmi, Onko tuoksuilla ja äänillä menneisyys? Aistiympäristön historia tutkimuskohteena. Teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 2001.

Piirrokset: Olga Malytcheva, Kuvat: Helena Kunnas, Minna Kokki, Tuomo Povelainen